

Prof. dr hab. Aleksander Gugin

Katedra Marketingu, Politechnika Rzeszowska

Dr Tadeusz Pliszka

Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Rzeszowski

Instytucje wspomagające kapitał ludzki w Polsce – ujęcie historyczne

WSTĘP

We współczesnym świecie znaczącą, chociaż trudno mierzalną rolę spełnia zasób ludzki. To zasób ludzki przyczynia się do tworzenia zasobu materialnego, jak i zasobu finansowego. Obserwacja historii rozwoju cywilizacji pozwala na postawienie tezy, że dobrobyt zależy od potencjału ludzkiego i od potencjału zasobów przyrodniczych. Człowiek zauważył, że zaspokajanie jego rosnących potrzeb zależy od wytwarzania coraz to lepszych narzędzi. Cywilizacyjny postęp doprowadził do społecznego podziału pracy. Powstały takie instytucje, jak np. matka, wychowawca, nauczyciel, lekarz nadworny, straż itp. Początkowo z instytucji tych korzystały dwory królewskie, książęce, magnackie, szlacheckie itp. Z czasem z instytucji jednoosobowych zaczęły tworzyć się szkoły i uniwersytety. W przeszłości tego typu instytucje wspomagające kapitał ludzki dostępne były tylko dla młodzieży męskiej z bogatych rodów. Przemiany społeczno-gospodarcze (rozwój handlu, rewolucja przemysłowa, rewolucja zielona) wymusiły konieczność przygotowywania człowieka do wykonywania pewnych dobrze opanowanych czynności i prac. Zaczęły powstawać szkoły dla klasy robotniczej. Kolejnym elementem, instytucją wspomagającą kapitał ludzki jest ochrona zdrowia. Niemalą rolę w kształtowaniu zasobu ludzkiego wypełniły instytucje wyznaniowe, w tym np. w Polsce Kościół katolicki, czy też wojsko.

PRZYKŁADY HISTORYCZNE INSTYTUCJI WSPOMAGAJĄCYCH ZASÓB LUDZKI

Instytucje wspomagające rozwój zasobu ludzkiego zależały od potrzeb, ale również możliwości gospodarczych krajów. Przykłady wskazują na to, że im większa liczba mieszkańców, tym większe możliwości rozwoju zasobu ludzkiego. Badanie problemu kształcenia osób, jakości kształcenia itp. zagadnień w Polsce np. na przestrzeni kilku wieków jest utrudnione chociażby ze względu na zmia-

ny granic, czy też wymazania państwa z mapy Europy, tj. w latach 1795–1918. Zagadnienie ludności i powierzchni Polski można przedstawić przy pomocy danych zawartych w tabeli 1.

Tabela 1. Ludność Polski w szeregu historycznym

Lp.	Lata	Ludność w mln	Powierzchnia w tys. km ²	Ludność na 1 km ²
1	1000	1,25	250	5
2	1370	2,0	240	8,3
3	1500	3,4	260	13,0
4	1650	11,0	878	12,5
5	1771	12,0	718	16,7
6	1846	23,0	766	30,0
7	1870	27,7	769	36,0
8	1897	41,2	763	54,0
9	1911	51,1	763	67,0
10	1921	27,2	387	70,0
11	1931	32,1	387	83,0
12	1938	34,8	387	90,0
13	1946	23,9	312	77,0
14	1970	32,6	312	104,0
15	1995	38,6	312	124,0
16	2000	38,6	312	124,0

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, 2003, GUS, Warszawa.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że zmieniała się powierzchnia naszego kraju, a z tym liczba ludności, jak i gęstość zaludnienia na km². Przez ponad 160 ostatnich lat niewiele zmieniała się liczba ludności, ale np. z danych historycznych wynika, że w niektórych regionach Polski w okresie międzywojennym analfabetyzm dotykał ponad 60% ludności w wieku emerytalnym, odsetek ten był jeszcze wyższy w stosunku do kobiet.

W kształtowaniu zasobu ludzkiego w ostatnich wiekach poważną rolę odgrywało wyznanie religijne. Wśród wielu wyznań w Polsce zdecydowanie przeważał Kościół rzymskokatolicki w dalszej kolejności Kościół prawosławny i świątynie żydowskie.

Brak danych za poprzednie wieki powoduje, że problem instytucji kościelnych ograniczamy do przykładów udokumentowanych. Z danych o organizacji Kościoła rzymskokatolickiego w Rzeczypospolitej na Śląsku i w Mołdawii w ok. 1500 r. funkcjonowało 14 diecezji z 5348 parafiami. Ponad dwa wieki później, bo w 1772 r. liczba diecezji wynosiła już 19, a liczba kościołów wzrosła do 6467. W tym samym 1772 r. na terenie Polski funkcjonowało 497 parafii Kościoła prawosławnego.

W latach 1830–1914 na terenach Polski funkcjonowały cztery metropolie: Warszawska, Mohylewska, Lwowska i Gnieźnieńska. Metropoliom tym podlegało 22 diecezje z 5085 parafiami.

W 1937 r. w II Rzeczypospolitej na powierzchni 3878,6 km² spisano pięć metropolii, 21 diecezji i 5170 parafii, w których funkcjonowało 7977 księży z liczbą 18 171,7 tys. wiernych.

Kościół greckokatolicki w II Rzeczypospolitej w 1939 r. skupiał trzy diecezje, 2265 parafii z liczbą 2283 księży i ok. 3340 tys. wiernych

Kościół prawosławny w II Rzeczypospolitej obejmował w 1934 r. 1307 parafii i ich filii i skupiał 3762,5 tys. wiernych. Kościół przeszłych wieków w swej działalności zajmował się także zdrowiem publicznym. Szpitale podlegały organizacji kościelnej. W wielu parafiach funkcjonowały szpitale. Począwszy od XV wieku w parafiach systematycznie powstawały szpitale. Dane na temat szpitali parafialnych za okres od XV w. w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego są zawarte w tabeli 2.

Tabela 2. Parafie i szpitale parafialne w archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w XV–VIII w.

Lp.	Liczba parafii	W tym parafie ze szpitalem	% udział ogółem
1	68	5	7
2	81	8	10
3	100	24	24
4	113	42	37

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, 2003, GUS, Warszawa, s. 116.

Należy zauważyć, że dawne szpitale daleko odbiegały od dzisiejszych nie tylko pod względem medykamentów, sprzętu, wyposażenia, ale przede wszystkim różniły się obsadą personalną. Wyobrażenie o zatrudnieniu w szpitalach można sobie wyrobić na podstawie danych zawartych w tabeli 3.

Tabela 3. Pensjonariusze w szpitalach parafialnych w diecezji poznańskiej

Lp.	Archidiakoniat	Lata	Szpitale	Szpitale ze znaną liczbą pensjonariuszy	Liczba pensjonariuszy na 1 szpital
1	Poznański	1638–1641	23	12	8,6
		1724–1728	45	40	5,0
		1777–1787	31	19	6,8
2	Pszczewski	1603–1607	12	5	11,6
		1724–1728	26	23	5,7
		1777–1787	26	18	5,0
3	Śremski	1610–1619	37	12	10,8
		1729–1728	66	44	4,7
		1777–1787	63	55	5,4

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, 2003, GUS, Warszawa, s. 117.

Efektywność leczenia w końcu XVIII w. była bardzo niska, np. na 22 802 chorych przyjętych do Szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie w latach 1772–1786 zmarło 5245 chorych, tj. 23%. Na przyjęte w tym samym czasie 7523 niemowlęta zmarły 5702, czyli 75,8%.

Kościół zajmował się także edukacją młodzieży. W tabeli 4 zawarto dane na temat parafii utrzymujących szkoły w archidiecezji krakowskiej.

Tabela 4. Parafie ze szkołami w archidiecezji krakowskiej

Lp.	Lata	Parafie		% udział
		Ogółem	Ze szkołą	
1	1513	331	135	40,8
2	1527	324	138	42,6
3	1539	312	198	63,5
4	1598	371	284	76,5
5	1618	370	292	78,9
6	1665	353	273	77,3
7	1727	333	70	21,0
8	1748	317	132	41,6

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, 2003, GUS, Warszawa, s. 123.

Z danych zawartych w tabeli 4 wynika, że liczba szkół ulegała wahaniom. Należy sądzić, że szkoły te były przeznaczone dla bogatszej części ludności. Świadczyć może o tym fakt, że spośród czterech grup ludności w woj. krakowskiej w XVII do początku XVIII w. występujących w księgach sądowych na zapisanych 2436 magnatów piśmiennych było 98,6%, Na zapisane 1514 osoby pochodzenia szlacheckiego piśmiennych było 84,3%. Z liczby 1485 mieszczan 78,6% było piśmiennych. Chłopi zapisani w najniższej liczbie, bo tylko 273 i tylko w 9,5% byli piśmiennymi [*Historia...*, 2003, s. 123]. W przedstawionych grupach ludności najmniej wykształconymi osobami były kobiety. U kobiet chłopskich wykształcenie było zerowe.

W latach od 1600 do 1770 w Rzeczypospolitej szkolnictwo było prowadzone przez zakon Jezuitów. Przykładowe dane na temat szkolnictwa jezuitskiego zawarto w tabeli 5.

Tabela 5. Szkolnictwo jezuitskie w latach 1600 do 1770

Lp.	Lata	SZKOLNICTWO							
		Ogółem		Najwyższe		Średnie		Najniższe	
		Szkoły	Uczniowie	Szkoły	Uczniowie	Szkoły	Uczniowie	Szkoły	Uczniowie
1	1600	11	2500	2	1000	4	1000	5	500
2	1770	66	16 400	17	8500	20	500	29	2900

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, 2003, GUS, Warszawa, s. 126.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 5 zauważamy, że na przestrzeni 170 lat w szkolnictwie nastąpił wysoki przyrost szkół, jak i uczniów (studentów). W tym samym czasie liczba profesorów wzrosła z 70 do 417. Zaznaczyć należałoby, że porównanie to jest ułomne ze względu na brak pełnych danych, zmian granic państwa itp. innych czynników, które dzisiaj historykom jest trudno zdobyć, niemniej zestawienie daje pogląd na proces instytucjonalizacji w tamtym okresie historycznym.

Z kolei przenosimy się o kolejne 156 lat i zauważamy zmiany w szkolnictwie w okresie przedwojennym.

Tabela 6. Szkolnictwo z okresu przedwojennego (szkoły i uczniowie)

Lp.	Rodzaj szkoły	Rok szkolny 1926/1927	Rok szkolny 1932/1933	Rok szkolny 1938/1939
1	Przedszkola	1185	1724	1506
2	Liczba przedszkolaków	66 500	87 200	74 800
3	Szkoły powszechne	26 579	26 839	28 881
4	Liczba uczniów	3 344 500	4 510 700	4 953 000
5	Szkoły średnie ogólnokszt.	796	765	789
6	Liczba uczniów	215 500	186 800	234 200
7	Korpusy kadetów	3	3	2
8	Liczba kadetów	1000	2000	1000
9	Kształcenie nauczycieli	218	205	74
10	Liczba uczących się	38 100	24 600	6 600
11	Szkoły wyższe	19	24	28
12	Liczba studentów	40 700	51 800	50 000

Źródło: *Historia Polski w liczbach*, t. I, 2003, GUS, Warszawa, s. 491.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 6 wynika, że dobrze było rozwinięte szkolnictwo podstawowe, ale za nim nie nadążało szkolnictwo średnie, nie mówiąc już o szkolnictwie wyższym, o którym można powiedzieć, że było zarezerwowane dla młodzieży z bogatych rodzin.

OKRES TRANSFORMACJI USTROJOWEJ

Instytucje wspomagające rozwój kapitału ludzkiego są zależne od wysokości środków budżetu państwa, ale także od zasobności portfela rodziny, która również jako instytucja ma przemożny wpływ na kształcenie swoich dzieci. Z drugiej strony można także zauważyć coraz większą liczbę rozwodów, co nie sprzyja rozwojowi kapitału ludzkiego, co też zauważamy na podstawie danych zawartych w tabeli 7.

Tabela 7. Ludność Polski i jej dynamika za lata 1950 do 2006

Rok	Ludność w tys.	Ludność w tys.		Zawarte małżeństwa w tys.	Rozwody w tys.	Urodzenia żywe w tys.	Zgony w tys.	Ludność poniżej 20 lat w % populacji
		Miasto	Wieś					
1950	25 035	9243	15 792	267,1	11,0	763,1	288,7	39,0
1955	27 550	12 067	15 483	258,6	13,3	793,8	261,6	39,5
1960	29 795	14 401	15 394	244,2	14,8	669,5	224,2	40,0
1965	31 551	15 681	15 870	199,9	23,6	547,4	233,4	40,2
1970	32 658	17 088	15 570	280,3	34,6	547,8	268,6	37,2
1975	34 185	19 030	15 155	330,8	41,3	646,4	299,5	33,7
1980	35 735	20 979	14 756	307,4	39,8	695,8	353,2	32,0
1985	37 341	22 486	14 855	266,8	49,1	680,1	384,0	32,3
1990	38 183	23 614	14 569	255,4	42,4	547,7	390,3	32,5
1995	38 609	23 876	14 733	207,1	38,1	433,1	386,1	30,9
2000	38 254	23 670	14 584	211,2	42,8	378,3	368,0	27,8
2004	38 174	23 470	14 704	191,8	56,3	356,1	363,5	24,5
2006	38 132	23 401	14 731	226,0	71,9	374,0	370,0	24,0

Źródło: *Rocznik demograficzny*, 2005, GUS, Warszawa; *Rocznik demograficzny*, 2007, GUS, Warszawa.

Na podstawie danych zawartych w tabeli można zaryzykować twierdzenie, że urbanizacja, wzrost gospodarczy, poprawa bytu ludności owocuje zjawiskami negatywnymi dla rozwoju człowieka. A zatem instytucja rodziny, której nadrzędnym celem jest wychowanie i wykształcenie nowego pokolenia, stworzenie fundamentu pod samodzielne życie w zmieniających się warunkach w wysokim odsetku nie radzi sobie z wewnętrznymi problemami. Spadek udziału młodzieży w ogólnej populacji oznacza, że społeczeństwo starzeje się. Dynamika urodzeń zdecydowanie maleje i dynamika zgonów w stosunku do liczby ludności maleje – społeczeństwo polskie starzeje się.

W zasadzie nie ulega zmianie liczba ludności zamieszkałej na wsiach, ale dynamicznie powiększa się liczba ludności zamieszkałej w miastach. Niepokojącym zjawiskiem jest systematyczny spadek urodzeń, co może świadczyć o niskiej ocenie szans życiowych na przyszłość. Z kolei ewidentny spadek umieralności noworodków świadczyć może o polepszającej się służbie zdrowia i poprawie higieny w życiu. Wsparcie rodzin w kształtowaniu kapitału ludzkiego uwidacznia się również w tym, że około 20% studentów korzysta z możliwości uczenia się na studiach płatnych.

Ważną rolę w tworzeniu kapitału ludzkiego odgrywają placówki naukowo-badawcze, do których zaliczyć można Polską Akademię Nauk. Jest ona ze względu na finansowanie w dużym stopniu uzależniona od budżetu państwa. Jej znaczenie można między innymi ocenić na podstawie liczby członków, co zawarto w tabeli 8.

Tabela 8. Polska Akademia Nauk w liczbach

Wyszczególnienie	Lata						
	1990	1995	2000	2003	2005	2006	2008
Członkowie PAN	451	525	551	534	559	538	546
Dynamika	100%	116%	122%	118,4%	124%	119,3%	121%

Źródło: www.institucja.pan.pl

Dużą rolę w rozwoju kapitału ludzkiego ma instytucja stopni naukowych zdobywanych w Polsce, jak i za granicą.

Tabela 9. Stopnie i tytuły naukowe nadane w Polsce

Wyszczególnienie	1990	1995	2000	2001	2005	2006
Doktora	2324	2300	4400	4400	5917	6072
Doktora habilitowanego	973	628	829	755	955	860
Profesora	804	367	470	680	503	397

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2002, GUS, Warszawa, s. 426; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2007, GUS, Warszawa, s. 427.

Dużą rolę w oddziaływaniu na kapitał ludzki mają Kościoły i związki wyznaniowe. Najpoważniejszą rolę odgrywa tu Kościół rzymskokatolicki, który skupia 33 862,8 tys. wiernych. Dane ilościowe przedstawiono w tabeli 10.

Kościół w Polsce odgrywa poważną rolę i jest brany pod uwagę jako ważna siła w narodzie. Oddziaływanie Kościoła odbywa się poprzez naukę religii w szkołach, jak i nauczanie w świątyniach. Kościół ma swój udział w szkolnictwie średnim poprzez szkoły kierowane przez duchownych (np. licea ogólne), jak i uniwersytety kształcące zarówno osoby świeckie, alumnów i członków innych zgromadzeń zakonnych. Kościół rzymskokatolicki jest jednym z ponad 50 kościołów i związków wyznaniowych funkcjonujących na terenie Polski. Jego przewaga polega na tym, że skupia około 89% ludności kraju.

Tabela 10. Kościoły w Polsce w liczbach

Wyszczególnienie	1985	1990	1996	2000	2005	2006
Kościół	8101	8905	9617	9950	10 016	10 057
Duchowni	22 040	23 578	25 537	27 933	29 490	29 556
Wierni	x	35 894 500	35 033 087	34 609 000	x	33 862 826

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2007, GUS, Warszawa; *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 1997, GUS, Warszawa; *Historia Polski w liczbach*, s. 401.

Z zaprezentowanych danych zawartych w tabelach wynika, że kapitał ludzki od setek lat jest monitorowany przez instytucje do tego powołane i jednocześnie

odpowiedzialne za swoją pracę. Stopniowo maleje rola instytucji kościelnych, których udział we wspieraniu kapitału ludzkiego w wiekach XVI–XVIII był zasadniczy. W bliższych nam czasach jest już inaczej. Służby kościelne systematycznie były wypierane i zastępowane przez instytucje cywilne. Nie oznacza to, że Kościół został zmarginalizowany, o czym mogą w ogólny sposób zaświadczyć dane zawarte w tabeli 10. Rola Kościoła jest sprowadzona do tzw. nauki społecznej Kościoła i pewną część swojej pracy poświęca etyce. Na kapitał ludzki wpływa także ochrona zdrowia, jednak jest to bardziej wpływ pośredni, a stąd został w mniejszym stopniu pokazany w sposób liczbowy.

WNIOSKI

Nieoceniony wpływ na rozwój kapitału ludzkiego ma taka instytucja jak rodzina. Wraz z postępem cywilizacyjnym, społecznym i gospodarczym, potrzebami gospodarki rozwiniętej coraz więcej obowiązków związanych z kreowaniem kapitału ludzkiego przejmują takie instytucje, jak: żłobki, przedszkola, a w trakcie nauki w szkołach podstawowych i średnich pewną rolę odgrywają różnego rodzaju koła zainteresowań, harcerstwo, kolonie, obozy szkoleniowe itp. Takie kraje jak Polska, niezbyt bogata w zasoby naturalne, winny zwrócić uwagę na kształcenie swoich zwłaszcza młodych mieszkańców. Można zauważyć, że zdecydowana większość młodzieży ma możliwość zdobycia wykształcenia, ale wysoki i utrzymujący się przez długie lata wskaźnik bezrobocia (zwłaszcza wśród młodzieży) może świadczyć, że instytucje kształcące nie nadążają za potrzebami gospodarki, a z kolei młodzież nie garnie się do opanowania wiedzy, tej wiedzy, która decyduje o rozwoju gospodarczym w erze społeczeństwa informacyjnego.

LITERATURA

- Acocella N., 2002, *Zasady polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa.
- Begg D., Fischer S., Dornbusch R., 2007, *Makroekonomia*, PWE, Warszawa.
- Historia Polski w liczbach*, t. I i II, GUS, Warszawa 2003, 2004.
- Krapiec M.A., 1986, *Człowiek i prawo naturalne*, TN KUL, Lublin.
- Rocznik demograficzny*, 2005, GUS, Warszawa.
- Rocznik demograficzny*, 2007, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 1997, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2002, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, 2007, GUS, Warszawa.
- Romer D., 2000, *Makroekonomia dla zaawansowanych*, PWN, Warszawa.

Stankiewicz W., 2007, *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa.

Woźniak M.G., 2004, *Wzrost gospodarczy – podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo AE w Krakowie.

www.instytucje.pan.pl

Streszczenie

Celem wystąpienia jest ukazanie roli instytucji oddziałującej na kształtowanie kapitału ludzkiego. Zaczerpnięte zostały dane sięgające do XVI wieku w celu pokazania drogi, jaką między innymi społeczność polska przeszła w kształtowaniu instytucjonalnego kreowania zasobu ludzkiego. W kształtowaniu pokoleń brały udział rodziny, Kościół, szkoły i uniwersytety. Proces przygotowania młodych ludzi do pełnienia funkcji w społeczeństwie jest coraz bardziej złożony, ale i wymagający, stąd również instytucje muszą nadążać w służeniu potrzebom kształcenia kompetentnych kadr dla postępującej gospodarki rynkowej.

Institutions Supporting Human Capital in Poland – Historical Approach

Summary

The aim of the study is to point out the role of institutions that influence creation of human capital. There are described some data that come even from 16th century to show the way that among others Polish society came in shaping institutional order for creating human resources. Families, church, schools and universities participated in the process of shaping generations. The process of preparation of young people to fulfill their functions in society is more and more complicated and simultaneously challenging. That is why also the institutions have to keep up in meeting needs of education of qualified human resources for market economy.